

לדמותה התרבותית של מדינת ישראל

א

אין הדברים הבאים מכוונים לפסוק הלכה או אפילו להביע דעה מסוכמת; כל עיקרם אינו אלא בגדר הרהורים לאור קריאה בכמה מקורות, והם מועלים על הכתב מתוך תקווה שמא יש להם שותף — זעיר פה זעיר שם — או מבקר, ומתוך העיון והדיון בצוותא תצמח לנו ברכה כלשהי.

אקדים ואציע את התיזה היסודית העתידה להשתקף מתוך הדברים הללו, והיא דו־שלבית: ראשית, התרבות הנחשבת כישראלית איננה כזו כלל ועיקר, ותוכנה ורקעה והישגיה (במידה שהם קיימים) אינם אלא סניף לתרבות האירופית־מערבית, בעוד שאנחנו מחמיצים הזדמנות חד־פעמית ליצור תרבות ישראלית מקורית; שנית, התנועה הקיבוצית עשויה לכך, ומסוגלת, ולכן חייבת, ליטול מעמסה זו על שכמה ולהורות את הדרך לעם קרוש על אדמת הקודש.

ב

"אליהו זכור לטוב שאל את רבי נהוראי: מפני מה זועות באות לעולם? אמר ליה — בעוון תרומות ומעשרות. כתוב אחד אומר 'תמיד עיני ה' אלוֹקֶיךָ בה' (דברים יא), וכתוב אחד אומר 'המביט לארץ ותרעד' (תהילים קד) — הא כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? אלא שבשעה שישראל עושין רצונו של הקב"ה ומוציאים תרומותיה ומעשרותיה כחקנן — 'תמיד עיני ה' אלוֹקֶיךָ בה' [מראשית שנה ועד אחרית שנה] ואינה ניוקת כלום, ובשעה שאין ישראל עושין רצונו של הקב"ה ואינם מוציאים תרומותיהם ומעשרותיהם כחקנן, 'המביט לארץ ותרעד'. אמר ליה, חייך, כך הוא סברה?

אלא כך הוא עיקרו של דבר: בשעה שהקב"ה מביט בעולמו ורואה בתי תיאטריות ובתי קרקסיות, שם יושבים בה בטח ושאנן ושלווה, ובית מקדשו חרב — באותה

נדפס ראשונה בכתב העת 'שדמות', כמה לתנועה הקיבוצית, גיליון נא, אביב תשל"ג.

שעה הוא אפילו¹ בעולמו להחריבו (כל ההדגשות במובאות — שלי, י"כ), נכיון שישראל נכנסין שחרית לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומיידיחין שמו ואומרינן שמע ישראל ה' וגו', מתקבצין כל מלאכי השרת אצל הקב"ה ואומרים לפניו: אתה הוא עד שלא גברא העולם, אתה הוא משנברא העולם, אתה הוא בעולם הזה ואתה הוא לעולם הבא, קדש את שמך על מקדישי שמך — מיד נוחה דעתו של הקב"ה ואינו מחריב את עולמו ומיישב דעתו בשביל ישראל, הא הוא דכתיב 'ואתה קדוש יושב תהילות ישראל' (תהילים כב) — שמיישב דעתו בשביל תהילות ישראל. ומנין שהקב"ה מזעזע עולמו בשביל חורבן בית המקדש? שנאמר 'ה' ממרום ישאג ממעון קדשו יתן קולו], שאג ישאג על נוהר' (ירמיהו כה).²

במה נחלקו לפנינו אליהו ורבי נהוראי, שזה אומר כי הזוועות באות לעולם בעוון תרומות ומעשרות, וזה סבור כי בתי התיאטרון והקרקס גורמים לכעס האלוקי, בשאננותם לעומת הבית החרב? מהי הנקודה שמאתורי הדברים הפשוטים והרשומים?

(טרם שאמשיך עלי לציין, כי "תיאטראות וקרקסאות" שבפי חז"ל אינם מה שהם בפינו כיום הזה; בתקופה הרומית היו אלה בעיקר מחזות של דמים ואלומות ורציחה, מאבקי אדם באדם בחיה עד מוות; וראה בעניין זה דבריו הנפלאים של מרן הראי"ה קוק זצ"ל;³ הרב שם מעמיד על העובדה, כי הביטוי 'יושבי קרנות', המקובל בפינו למבלי עולם, אינו מדויק, ובמקורו היה כנראה 'יושבי קרו"ת' — ר"ת 'קרקסים ותיאטראות').

אפשר היה אולי לומר, כי רבי נהוראי רואה את הזוועות באות על חטאם של ישראל, ולעומתו אליהו רואה אותן באות על חטאי אומות העולם; אבל אין לכך כל רמז ברור בטקסט, וחוששני שהתיאטראות והקרקסאות לא היו ריקים מיהודים בימים האמורים...

דרך אחרת להסביר היא, כי הראשון מדבר במצוות שבין אדם למקום, והשני במצוות שבין אדם לחברו. כלומר, אי-הפרשתן של המתנות היתה בזמן חז"ל סמל להבדל שבין 'חבר' ל'עם הארץ', שהרי לא עלה על דעתו של איש מבין 'עמי הארצות' שלא להקפיד, חלילה, על שולחן טהור וכשר או בשמירת שבת כהלכתה

1. פרופ' ש' ליברמן, בספרו 'יוזנית ויוזנות בארץ ישראל' ע' 41 ואילך, פירש, כי הביטוי 'אפילו', שנשתבשו בו חכמים וחוקרים, אינו אלא 'מסתכל בעץ' ביוזנית.
2. הקטע מצוטט עפ"י כתב יד רומי של הירושלמי, ברכות פרק ט; המוקף בסוגריים מרוכעים הוא מילקוט שמעוני ואתחנן, רמז תתלו, ודומני כי אף על פי שבעל הטורים (אורח-חיים סימן מו) מזכיר אותו בירושלמי, מכל מקום אינו אותנטי בקטע שלנו, ואין כאן מקום להאריך בו.
3. ביגוני קדם' הראשון סימן כא ע' 108, ומה שציין לסוגיית תבכלי בעבודה זרה יח ב.

(המשמשים מעין סמל לשומר מצוות בימינו), כך שהתרומות והמעשרות נותרו לבדן כמייצגות את הזלוזל במצוות שבין אדם למקום; מאידך, התיאטרון הרומי ולודריו ביטאו — כנראה — את הזלוזל בצלם אלוקים של האדם, ועל כן הביאוהו חכמים כסמל להתדרדרות המוסרית שעליה באות זוועות לעולם. אבל הסבר זה נראה דחוק מכדי לקבלו בפשטות, ואם דרשה היא — נקבלנה.

דומני שהדרך היותר פשוטה היא לראות את ההבדל בין הדעות כהבדל שבין תחום היחיד לתחום הציבור. הפרשת תרומות ומעשרות היא עניינו של האיכר הבודד, ואף אם איכרים אחרים מזלזלים במצוה — אין הם אלא אוסף של בודדים, שאינם מצטרפים לכלל ציבור; בעוד שהקרקס והתיאטרון מכילים צופים בודדים, המתגבשים לציבור של ממש, ער, חי ונושם, צועק ומשתולל; הניגוד הזה מובע את-ר-כך יפה על-ידי הילקוט, בהשוותו ציבור פרוע זה לציבור המתפללים בבתי הכנסת.

כאשר אנו באים לדון בתרבות הישראלית, עלינו לבודקה בעיקר מצידה הציבורי-חברתי. הגדרת המונח 'תרבות' אינה חד-משמעית, וראוי לנו שנבדיל בין תרבות במשמעה המצומצם, בהתייחסה אל הספרות, האמנות, המוסיקה וכיוצא באלה, לבין תרבות במשמעה הרחב והכולל, המתייחס בעצם לכל מה שקשור באורח-החיים, החובק את האכילה והדיר, הלבוש והנימוס וכדומה.

אף-על-פי שהגנאי מרובה על השבח בתרבות ההמונים הישראלית של שנות השבעים, ותיאטרותיה (המודרניים — בתי הקולנוע) וקרקסאותיה (לצורכנו — התיאטרון החי) מלאים אלימות ושפיכות דמים ועריות — לא נוכל שלא לסגור עליהם כדרכה של אותה מטרונה במשל נפלא במדרש שיר השירים רבה:

"ברח דודי" — אמר רבי לוי: למלך שעשה סעודה וזימן האורחים; מהם — אוכלין ושותין ומברכין למלך, ומהן — אוכלין ושותין ומקללין למלך; הרגיש המלך וביקש להכניס מהומה בסעודתו ולערבבה; נכנסה מטרונה ולימדה עליהם סניגוריא; אמרה לו — אדוני המלך, עד שאתה מביט באלו שאוכלין ושותין ומקללין אותך, הביטה באלו שאוכלים ושותים ומברכין אותך ומשבחים לשמך! כך, כשישראל אוכלים ושותים ומברכין ומשבחים ומקלסין להקב"ה — מקשיב לקולם ומתרצה; ובשעה שאומות העולם אוכלין ושותין ומחרפים ומנאצין להקב"ה בעריות שמזכירין, אותה שעה חושב הקב"ה אפילו (כלעיל!) להתרבו לעולמו, והתורה נכנסת ומלמדת סניגוריא ואומרת: רבש"ע, עד שאתה מביט באלו שמחרפין ומכעיסין לפניך, הביטה בעמך ישראל שמברכין ומשבחים ומקלסין לשמך הגדול בתורה ובזמירות ובשבתות".

יש הרבה הרבה חיוב ביצירה התרבותית בישראל. לא היו ימים טובים ללימוד התורה בעם ישראל כימינו אלה. לא רק הישיבות עולות כפורחות ומגדלות תלמידי

חכמים מעמיקים ומקוריים, ולא רק פרסומים תורניים מופיעים בקצב שלא היה כמוהו, אלא גם המחקר המדעי בהיסטוריה, בתרבות ובספרות פורח כפי שלא יכול היה לפרוח מעולם. לומדים וחוקרים רבים הולכים ומשקיעים עצמם ביצירת תרבות ישראלית של עתיד הסמוך על שולחן עבר. ציירים, מוסיקאים, סופרים ומשוררים פועלים שלא בחלל ריק ויש הד ליצירתם... ויצאנו ידי חובת סניגוריא.

ג

שנינו בתורת כוהנים (אחרי מות פרשתא ט):

”כמעשה ארץ מצרים... וכמעשה ארץ כנען לא תעשו ובחוקותיהם לא תלכו” (ויקרא יח, ג) — מה הניח הכתוב שלא אמר? אלא, שלא תלכו בנימוסות שלהם, בדברים החקוקים להם, כגון תיטריות וקרקסאות והאסטרונום; רבי מאיר אומר אלו דרכי האמורי שמנו חכמים; רבי יהודה בן בתירה אומר שלא תחזור (בפירושו הראב”ד: שלא תנקור, פירוש, אדם שרואה עצמו במראה לנאות את עצמו, והוא דרך הגויים שמקשטין עצמן לזנות כדי שיתנו הנשים עיניהם בהם), ושלא תגדל ציצית (בלורית) ושלא תספר קומי; ושמא תאמר להם חוקים ולנו אין חוקים? תלמוד לומר ‘את משפטי תעשו ואת חוקתי תשמרו ללכת בהם אני ה’ אלוֹקֵיכֶם’; עדיין יש תקוה ליצר הרע להרהר ולומר שלהם נאים משלנו — תלמוד לומר ‘ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם’ (דברים ד, ו).”

לא לשוא נכתבת המילה ‘חוק’ באותן אותיות כ’חיקוי’. מעשה הקוף, שאנו עושים בעקבות הגויים, איננו אלא הליכה בחוקותיהם. כבר ראינו בדברי המדרש ב‘שיר השירים רבה’, כי מדרכם של גויים בשבתם לאכול “להזכיר בעריות”, ודומה כי גם במדרש-ההלכה שלפנינו רמוזה פרשה זאת היטב. ברצוני להרחיק לכת:

נודע בשערים כי על שלוש עבירות תייב אדם מישראל שיהרג ולא יעבור: עבודה זרה, גילוי ערויות, שפיכות דמים (סנהדרין עד, פסחים, כה; רמב”ם בהלכות יסודי התורה פרק ה; שולחן ערוך וטור יורה-דעה סימן קנז). אם אבוא ואומר כי יש לנו, לתרבות שלנו, לחיינו היום-יומיים, נגיעה ישירה בהלכה זו, עלולים אתם לגתך. עבודה זרה — כבר נעקרה מן העולם בימי אביי ורבא! שפיכות דמים — כל העולם ההומאני מבוסס על שלילתה! גילוי ערויות — כבר השמיעונו לא אחת משכילים בישראל, שכל המנסה להעמיס עליהם רעיון כלשהו

4. ראה בתוספתא שבת פרק ו ע’ 22 במהדורת ליכרמן.

של ג"ע אינו אלא טועה ומטעה, ומלחמה בחוקי אישות דתיים אין לה ולא כלום עם חיוב ג"ע. וכמובן, שהצדק עמהם.

אף-על-פי-כן אולי יורשה לנו להעמיק קמעא, ולמצוא עקבותיהן של שלוש עבירות חמורות אלה במסכת חיינו המודרניים.

עבודה זרה. בודאי שהפנגיזם העתיק חלף מן העולם — לפחות במה שנוגע לתרבות שלנו, 'המערבית'. אבל מאחורי הפולחן שבעבודת האלילים מסתתרת גישה עקרונית: האנתרופוצנטריות — מרכזיותו של האדם. עובד האלילים מקטיר להם — כדי שיורידו לו מטר, ירבו את ערריו, ישמרו על ביתו. הוא עושה טוב — כדי שאחרים ייטיבו לו. הוא מעוניין בהסכם חברתי וכמשטר מדיני — כדי שלא יבולע לו מיד אחיו!

מרכזיות זו של האדם, של הפרט, היא המנחה את תרבות המערב כיום הזה; היהדות המקורית — שוללת אותה!

באותו אופן, גילוי עריות. נכון, כיום נלחמים 'רק' על היתר גרושה לכהן, אשת איש אחד — לרעהו ('ידועה בציבור') ואף זכר לחברו, אך מה הגישה העקרונית שביסוד כל אלה? — לרעהו, כדלעיל: רשאי הפרט לעשות בחדריו כל מה שעולה על רוחו!

יתר על כן. פעם היה כל זה 'מתועב'. הנוכל לשחזר את התהליך שגרם למהפכה בסולם הערכים המיני? דומה, כי ביסודו של התהליך עמדה פילוסופיה קיומית-אקסיסטנציאלית-אלילית, של 'חטוף ואכול, חטוף ושתה' — כי מחר נמות'; פילוסופיה זו יצרה ספרות חדשה, אמנות חדשה, של גילוי ותשפנות לשמם (והמניע המסחרי תרם להפצתם הנרחבת). צרכן תרבות כזאת נלכד ברשת, ומתוך הזדהות עם גיבוריה — החל ללכת בדרכם (חבצלת המתמסרת לפנתס שדה במשולש-בלתי-נצחי היא דוגמא מובהקת); ועוד לא הגענו — חוששני — לסופה של הדרך; אמצעי התקשורת החדשים כבר החלו לטפוח על ראשנו ב'חידושים'. בקולנוע כבר הוראינו אם שוכבת עם בנה, אח עם אחותו — ומי יודע אם לא תבוא הזדהות עממית גם עם גילויי עריות כאלה. וכוודאי יימצאו גם 'צדיקים' ואנשי לבב עקרוניים, שיטיפו לנו, כי אין מקום לאסור כל זאת בחוק מוסדר, וכל אדם רשאי לעשות כטוב בעיניו עם זולתו (ביחד או ברבים).

שפיכות דמים — זו אינה צריכה כמעט להסבר. האלימות המתפשטת איננה רק פרי לחצים ומתחים סוציאליים. מקורה לא פחות בפולחן האלימות, בסוכן 007 הרשאי להרוג ללא דין ודיין, בהרגשה שמרכזיותו וטובתו של הפרט — הן קנה המידה היחיד והבלעדי להערכות המוסריות.

דומה כי לקיבוץ בשורה אחרת: עם כל חשיבותו של הפרט כבודד, עם כל הרצון — הלגיטימי! — למימוש עצמי, מצווה הוא להעדיף את טובת

הכלל; המשפחה (גם לה מוענק והולך חותם של חוקיות, אפילו אצלנו), החברה הקיבוצית, התנועה (שנת שירות!), החברה הישראלית והעם היהודי בכללו — הם עיקר, ואין הפרט אלא משרת להם, במודע ומתוך רצון.

מרכזיותו של העם — אין לה הסבר רציונלי; אין זו התארגנות טכנית לקיום סביר יחד; היא מעוגנת באמונה, כי "ישראל, קודש-א־כִּרְיָן-הוא ואורייתא — חד הם" — אף אם אמונה זו אינה באה לידי ביטוי, ואף אם כבושה היא במעמקי הנשמה, בלתי מודעת, מוכחשת!

התרבות הכוללת שלנו, ובעקבותיה התרבות המצומצמת, נאצלת מן הגישה היסודית, מן האכסיומות והאמונות הנטועות בקרקע האומה; כל עוד נחקה עמים זרים לא תהא לעולם התרבות שלנו באמת!

ד

רבינו הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל כבר עמד על כל אלה וחזה את הדברים ברוח-קודשו. מבלי להתיימר להכיר את כל מפעלו הספרותי, ומבלי לדעת אם אמנם הקטעים המובאים להלן הם הטובים ביותר לעניינינו, ברצוני להציע כאן מבחר שרירותי כולשהו, בבחינת "ואידך — זיל גמור".

תחילה — על תפקידה של הספרות:

"...אמנם דעת הקהל הולכת ומתפתחת, והספרות הטובה היא בוודאי האמצעי הישר לפיתוחה ושכלולה, והעיתונות, הדואגת לפיתוחה של דעת הקהל, צריכה היא לעמוד ולהשתדל שתשאר עומדת תמיד על מדרגה יותר גבוהה ומפותחת מהמדרגה של דעת הקהל שבהווה, ולהרציא תמיד אמצעים נכונים איך לסגל את הדעת הקהלית, ולהקריבה לאט לאותו הגובה שכבר באה לה העיתונות בכללה..." (אגרות ח"ב, ע' ח).

אכן, הספרות היא חיל חלוץ ההולך לפני המחנה, אם לטב ואם למוטב. מרן הרב טרח הרבה בחייו כדי לסייע לכמה וכמה בטאונים חשובים ('הניר', 'מוריה', 'העברי', 'תחכמוני'), הן בפרי רוחו והן בעצותיו וביקורתו, וטען לא אחת למקומה המרכזי של הספרות, שהזונה על-ידי הישוב הישן. האמנם יודעים סופרינו על תפקיד מסוג כזה, על היותם מעצבים דעה ומחנכים דור? על התרבות החילונית:

"...בראשית בואי לארץ הקודש פקחתי עין לדאות, כי הננו מוכרחים לסול מסילה חדשה לתקומת היהדות, שהיא תקומת האומה באמת בארץ-ישראל; ראיתי את תלישות הכוח ודלדול החיים שבמוסדים שהם עמודי התורה והיהדות שבישוב הישן, ולעומת זאת את הריקנות והזוהמא של הנוכריות, הקוראת את עצמה

עבריות, או גם שאינה כבר קוראה, שבמוסדים שבאו לרגלי הישוב החדש, ולכי נמס בקרבי על שבר עמנו, אשר נגלה דוקא בעת מרפא, בעת כינוס נידחים וקיבוץ גלויות...” (שם, ע' יב).

אין אנחנו ראשונים לחיקוי חוקות הגוי; קדמו לנו בכך ההלניסטים בימי בית שני, ומתבוללים בכל הדורות. אך גם הלאומנים העבריים של ימינו — במידה שעוד יש בהם זיק לאומי זה — נתפסו דוקא לאותה חלאה עכו"מית, שאין בינה לבין משמעות החיים הישראליים ולא כלום. מה היא עתידה של לאומיות כזאת? כותב הרב:

”על דבר הגימנסיה (הכוונה אולי לגימנסיה הרצליה). לפי מצבה כעת, אין לנו בה שום עסק. היא עוקרת בידים את שורש האמונה, ומכבה את זיק אשר דת קודש שבלב חניכיה. נסיון עושה בזה הלאומיות הקרועה מעל הקדושה הישראלית, עם נשמותיהם של בני עמנו, לראות איך מתגדלת לאומיות כופרת. אבל אנו יודעים מראש לפתור, שהנסיון לא יצלח. זהו פשוט בחירת אלוהים חדשים” (שם, ע' כז).

אין חלל ריק בעולם. הלב המתרוקן מתוכן של קדושה, הנשמה שנקרעה בכוח מצור מחצבתה הישראלית — מחפשים להם משמעות, מחפשים תוכן, מחפשים אמת שכדאי וצריך וטוב ללחום עליה, לשארף לקראתה, לחלום, ליצור. אבל סופם של חיפושים כאלה, של רעייה בשדות זרים, להסתיים בחסכול. אין בכוחו של שום רעיון לתת מזור לנפש האלוהית של האדם מישראל, אם אינו רעיון-שבקדושה. סופה של תרבות ישראל להתעורר.

”...עד כה עומדת הקולטורה המיוחדת של ישראל כרחל נאלמה. דבר אלוקים היה לחרפה, כי לא יהין שום משכיל לרצות ממנו יותר ממה שחתן על זה אירופה דיפלום, ואירופה לקחה את דבר ה' בצינור מלא רפש של הנוצריות שנחלכלכה בגויות... הקולטורה העצמית שלנו, שאין לנו בה שותפות של כל גוי בעולם, ותחייתנו הלאומית על אדמת הקודש, היעודה להיות גי תזיון עולמים, חלום נאמן אתה הוא” (אגרות ח"א, סימן קסד, ע' ריד).

מכאן — לייחודה של תרבותנו המקורית:

”אני רוצה לקוות שמהלך התחייה הרוחנית יביאנו לחשוף את מטמוני האוצרות שבעולמנו המיוחד, ולעמוד ברוח מלא הכרה פנימית על בסיס ההוקרה של לשד החיים המרובה הגנוז לנו ולעולם כולו במסורותינו הנשגבות, והצפיה הבהירה מהעבר היותר עתיק עד העתיד היותר רחוק, תתמזג יפה עם עבודת ההסתדרות (המכתב נועד ל"הסתדרות השפה והתרבות העברית"), שתהיה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, עם ההווה המתעורר לחיים לאומיים היסטוריים ומעשיים בחידוש ימים קודם” (סימן תקסד, ע' רג בחלק ב).

התחייה הלאומית, קיבוץ גלויות ועצמאותנו המדינית — כל אלה אינם אלא הכשרה והכנה לתחייה הרוחנית המעותרת. מדינה היא דבר חיובי, גדול וטוב — אך כל עיקרה אינו אלא נדבך נוסף במבנה הנהדר של עם-עובדי-ה' :

"תחיית הנסתר בעולם הקולטורי, תחיית ישראל בלאומים, תחיית ארץ ישראל בארצות — המלאות כולן רזי עולם, דופקות בקרבנו את דפיקתן בחוזקה. ההיליניות עשתה את השכלת המערב, ההולכת אחרי עיניה, החפצה להיות שבעה בגלוי שבהווייה ;

אבל כל זמן שהבלתי מוגבל לא יגבל, לא תאמר הנשמה די בגלוי. הציבור האנושי יחל כמאז להרגיש את מכאוביו, כי חסר לו הכול, כי חיי החברה, הממלכה, הדת והמוסר שלו — כולם הם רק גולמים מוגבלים, ואיה הוא העושר הגדול, המעין שמימיו מפכים תמיד, הגנוז בנסתר, בסתר עליזין ?

...והנה החזון מתחיל להתנוצץ. האומה הרזית שבה לארץ הרזים, ארץ הפלאות מתחילה להיות נודעת בחיים, והחיים בבואם אל תוכה אינם יודעים את עצמם, כי הם נתעלו, כי קודש קודשים הם. אבל עלילות לעלילות יצטרפו, והאור יבקע מציון, וגור אריה יהודה יחל לחוש את רעם גבורתו" (ח"א סי' קע"ח, ע' רלג).

כך ראינו את שוחרי 'הסיפוק' וה'מימוש' מרחיקים לכת, נועזים יותר, מגורים יותר — עד שלא היה שחר לא בגירוי, ולא בסיפוק, ולא בשום דבר חדשני יותר, מועזע יותר, מסעיר יותר. הכל חוזר להיות שגור ובנאלי, והלב לא רווה. התרבות ההלנית-נוצרית איננה מסוגלת, מעצם טבעה, לספק את הנשמה !

אך אלינא נטעה לחשוב כי היהדות שוללת את העונג הגופני, מטיפה לסגפנות או לפוריטניות נוצרית, רואה בהשכלה החילונית אבן-נגף. אדרבה, כל אלה, בהארה שבקדושה — קדושים אף הם, וכל החוכמה היא לדעת לצקת בהם את התוכן האמיתי, לבוא אליהם מצויידים באמונת-אומן :

"כשכות ישראל גדול ונשמתו מאירה בקרבו בהופעה וענפיו המעשיים מתוקנים, בסידור מלא, בקדושה בייחוד ובברכה, במקדש וממשלה, בנבואה וחוכמה — אז ההתרחבות לצד החול, לעינוגי החושים הרוחניים והגשמיים, להצצה חדירית פנימית לתוך חייהם של המון עמים ולאומים שונים, למפעליהם וספריותיהם, התגברות עוז החיים הטבעיים, כל אלה טובים הם ומסוגלים להרחיב את אור הטוב" (אורות התחיה, סימן טו, ע' סד).

וכאן, סוף מעשה במחשבה תחילה: מקומם של הסופרים, של היוצרים, של עושי התרבות (ועל כן גם מקומם של צרכניה) :

"אי אפשר לספרות ישראלית שתצליח בלא התקדשות הנשמות של הסופרים. כל סופר שאינו עמל לטהר את מידותיו, לזכך את מעשיו ואת רעיונותיו, עד שיהיה עולמו הפנימי בעצמו מלא אורה והשלמות הפנימית מורגשת בתוכו... לא יוכל להיקרא סופר באמת" (אורות ע' פא).

ה

ועתה נשובה אל הקיבוץ. אמרנו, כי הקיבוץ רואה כערך יסודי את הכלל, את הציבור. מלבד זאת מתייחד הקיבוץ בחלוציותו, ומאז נודע בשערים, כי הקיבוץ נכון ליטול עליו תפקידים הקשורים בבנין הארץ.

דומני כי יפה אמר מוקי צור בשיחה המסכמת בתכנית 'עם צעירים' בטלוויזיה: אם דור המייסדים זכה ליצור את הכלים, הרי הציגות של דור הבנים תהא ביצירת וביציקת התוכן לאותם כלים!

ומכאן: אם החברה המתירנית, ספוגת התרבות החילונית-נוצרית, מסמלת משבר וחוסר סיפוק, ואם בכוחו של הקיבוץ להציע מוצא מן הסבך — הרי על התנועה הקיבוצית להיחלץ לכך!

אמרנו למעלה, כי 'תרבות' כמשמעה המורחב כוללת ומקיפה את החיים על כל מרכיביהם. רשאים אנו, מאידך, להעריך את התופעה היוצאת מגדר המצוי, ששמה 'קיבוץ', כאורח-חיים, כמערכת שלמה, שכל מרכיביה בנויים לשם מטרה כוללת.

למרבית הפלא (האמנם פלא, האמנם 'במקרה'?) — תורת ישראל, הכתובה והמסורה, אינה סתם 'דת-רליגיה, כדתות בעולם, אינה פולחן לשעות (בבחינת "אשר לאלוהים — לאלוהים, אשר לקיסר — לקיסר") או לזמן או למקום, אלא היא תורת חיים, מערכת שלמה, המקיפה את החיים כולם על כל גווניהם, המדריכה את האדם מישראל בלכתו בדרך, בשוכבו ובקומו. השילוב מתבקש מאליו!

לא אעז לומר, כי הקיבוץ הדתי, שחרת על דגלו את סיסמת השילוב של חיי-עולם עם חיי-שעה, זכה להגשים אידיאל זה של יצירת תרבות ישראלית מקורית, מקיפה וכוללת. גם מסגרת הקיבוץ הדתי, ככל מסגרת, זקוקה למאמץ עצום, אפילו כדי להתקרב לרמה מניחה את הדעת (ושמא אין כזו לעולם? שהרי אין 'הנחת הדעת' אמורה אלא בכני אדם, שבנויים הם כך, ששום הישג בעבודת ה' אינו מניח לחלוטין את דעתם...); אך יש בו — לעניות דעתי האישי — משום התווית דרך וגישה נכונה.

האם יכולים גם אנשים חילוניים, שאין אמונה בלבם, ללכת בדרך זו? (באותה

שיחה, 'עם צעירים', נשאלה השאלה; אלא שהתשובה שם לא עסקה כלל בהיבט התרבותי-דתני, והצטמצמה למלים כלליות על בניין הארץ ומיזוג עדות). בנסיון להשיב על כך, רצוני לצטט מאמר חז"ל ידוע:

"רבי חונה, ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק:

מצאנו שויתר הקב"ה לישראל על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים — ועל מאסס בתורה לא ויתר; מה טעמא? ויאמר ה' על אשר עשו עב"ם וג"ע וש"ד אין כתוב כאן, אלא ויאמר ה' על עזבם תורת! (ירמיהו ט: 'על מה אבדה הארץ ניצתה כמדבר מבלי עובר — ויאמר ה' על עזבם תורת!);

אמר רבי חיייה בר בא: אותי עזבו — אותרה, שמא את תורת שמרו, שאילו אותי עזבו ותורתי שמרו — השאור שבה היה מקרבן אצלי".

לכאורה סותר מאמר חז"ל זה את כל הבניין שטרחנו להקים. הנה לנו, כי שלוש העבירות החמורות אינן נוראיות כדי כך, והעיקר שיעסקו בתורה ועל מקומו הכול יבוא בשלום. אלא שראייה מעמיקה יותר נדרשת. האמנם באמת "מוותר" הקב"ה (או חז"ל, שבאו להביע רעיון במאמרם) בקלות רבה כזאת על שלוש העבירות, שנאמר בהן "יהרג ואל יעבור", וראינו שיש בהן יסוד ראשוני של כפירה וסטייה ותרבות זרה? ומאיך, האם נתכוונו חכמינו ללימודי התורה בלבד (כפי שאוהבים לפרש את המאמר כמה וכמה ראשי ישיבות...) — ובאו לומר כי חשיבותו היא לעילא ולעילא מכל שאר המצוות הכלולות בתורה?

מסתבר, כי חכמים באו להעיר על ההבדל העמוק שבין התורה במשמעותה הכוללת לבין עבירות בודדות — ולו מן החמורות ביותר. התורה, מאור בה; החי על פיה מקדש את חייו כולם, ואף אם נכשל פה ושם — יעשה תשובה ויתכפר לו. יתר על כן: הכפירה בקב"ה (המבוטאת בשלוש העבירות), חוסר האמונה, אינם הדבר המכעיס את הקב"ה ביותר. העולם נברא כך שיהיה בו חופש לבחור בין אמונה לכפירה, והנהגת הקב"ה מסותרת ומצופפת בכוונה תחילה — אתרת "יאלץ" כל נברא להאמין. אבל התורה על מערכתיה המוסריות, החברתיות והאנושיות יש בה אור עצמי מקרין בעוצמה רבה כל-כך, עד שהמשמרה עשוי להגיע חזרה אל האמונה התמימה — "שהמאור שבה מחזירן למוטב".

מאליו יובן, כי כאדם ויהודי מאמין אינני יכול שלא לצפות לתשובתו השלמה של כל איש מישראל. אף-על-פי-כן, למי שאיננו מאמין ביכולתו להאמין, או למי

5. ירושלמי חגיגה פ"א הלכה ז, ובכמה שינויים בפתיחה ב לאיכה רבה ובילקוט שמעוני לירמיהו שם, רמז רפב; שני שינויים ראויים לאיזכור: באיכ"ר "המאור שבה מחזירן למוטב", ובילקוט "שאלו תורתי שמרו, מתוך שהיו מתעסקין בה — היתה מחזירן אצלי".

שאינו רוצה להגיע לאמונה, עדיין התורה חייבת לומר משהו — יש בה עיקר ("שאור") יסודי כזה, יש בה מוסר עמוק ושורשי, יש בה התייחסות מופלאה לכל נברא בצלם, עד שהמתמכר לה ולאורחותיה מיטיב לעצמו ולזולתו, ומסייע לבנות עולם וחברה לדוגמא ולמופת. לא לשווא קמה היצירה החברתית שלנו, אותו "אי כשלון למופת", כדבריו של בוכר המנוח, במסגרתו של העם היהודי, ולא מקרה הוא, כנאמר פעמים אלה, שהלוחמים לצדק ולערכים בכל הדורות ובראש המחנה — היו בניו של יעקב הרבה יותר מבניו של עשיו או ישמעאל. הארכתי קמעא, ולא נתכוונתי להטיף. טוב לנו בארץ הזאת — עם כל החסרונות. וכולנו מסכימים שיש עוד מה לעשות, ושאסור להחמיץ את שעת הכושר, את ההזדמנות היוצאת מן הכלל לחדש ולהתחדש. הנדע לתת להתלבטויות מוצא, להציע לנו פתרון, לברור דרך?